

Vándor László:

Bajcsa vára (Egy rövid életű vár Kanizsa határában)

A ma közigazgatásilag Nagykanizsához kapcsolt Bajcsa község határában, a falutól délkeletre a környék legmagasabb pontján magasodik a Principális (a hajdani Kanizsa patak) mocsaras völgye fölé egy homokdomb, melyet az itt lakók Törökvárnak, a környező területet Törökvári dűlőnek neveznek.¹ Az itt végzett terepbejárásaink alapján már a hetvenes években meghatároztuk a hajdan itt állt vár helyét. A terepen jól látszott a vár déli oldalának vonala, meghatározható volt a délkeleti és délnyugati sarok, ezen a részen megmaradt a várárok is. A keleti, mocsár felőli, meredeken leszakadó oldalon is követhető volt a vár szélének vonala, ellenben északon és dél felől a korábbi művelés – mégpedig főleg az egy ideig itt folytatott szőlőművelés – következtében a vár kontúrjai már nem voltak már kivehetőek. A terepbejárások során a vár belsejében némi téglatörmelékkel találtunk, emellett későközépkori kerámiatöredékek voltak gyűjthetők.²

A 80-as években a vár területétől északra homokbányát nyitottak. Ennek művelése során egy középkori falu maradványai semmisültek meg. A leletmentést végző Horváth László szerint az Árpád-kortól a későközépkorig terjedő anyag a 13–16 századig folyamatosan élő falura utalt.³ A falu nyilvánvalóan a mai Bajcsa község középkori elődje volt, bár ilyen nevű községre Zala megye középkori okleveles anyagát áttekintve nem sikerült rábukkanni. Bajcsa nevű falut sem Csánki, sem Holub történeti földrajza nem ismer.⁴ Jómagam a Nagykanizsa monográfiában a környék okleveles adatainak vizsgálata alapján ezt a vár melletti falumaradványt nagy valószínűséggel Venécének határoztam meg. Arra vonatkozóan, hogy az 1563–66 között elpusztult község területén hogyan kapja az itt alig több mint egy évtized múlva felépülő vár a Bajcsa nevet csak találgatásokra lehetünk utalva. Valószínűnek tűnhet, hogy a helynek, a magaslatnak lehetett ez a neve ahová építették.⁵

1994-ben az északról dél felé tartó bányaművelés elérte a vár északi – a felszínen nem látható szélét, és a többtíz méteres homokfal felett váratlanul téglafalakba ütközött a munkagépek. Az előkerült maradványoknál végzett gyors leletmentés után a vár feltárását 1995-ben megkezdtük.⁶ Erről a most is folyó munkáról, ennek eddigi eredményeiről kívánok itt beszámolni.

Mielőtt a régészeti feltárásról beszámolnék fontosnak tartom áttekinteni, mit tudott mindeddig a kutatás a

bajcsai várról.

Az első szerző, aki a várral foglalkozott, a Kanizsa környéki amatőr helytörténetírás nagy mesélője Balogh János magyar királyi honvédszázados, aki fő művében „A bajcsai török barlang és vár” című fejezetet szentelte a témának. Szerinte a török a Bajcsa melletti „löszös” magaslatok sűrű cserjékkel borított oldalába vájt tekervényes barlangokból rabolták a környéket, amelyekből Zrínyi György szó szerint kifüstölte őket, és pontosan 116 férfit és 27 törökösen öltözött nőt, és 41 lóhullát találtak az akció végén. Hogy a területet biztosítsák, Zrínyi jelentése alapján Károly főherceg elrendelte ide egy „hatlővegű váracs” építését. Mihez 1579 tavaszán hozzá is fogtak, mégpedig Zrínyi, Batthyány Boldizsárral, Nádasdy Ferencsel és Halleck Vitussal szövetkezve – és annak ellenére, hogy a szigetvári bég a berzencei és a koppányi erőket összefogva ezt haddal megakadályozni akarta – és még ezen év őszén az építést befejezték, a vár parancsnokául pedig Malakóczy Miklós gróf lett ki nevezve. A vár építőit megtámadó törökök vezetője Balogh szerint Szár Ali bég volt (serege 300 lovas, 50 gyalogos, 12 löveg), míg a csatát magyar oldalról Malakóczy vezette, amelyben Zrínyi válogatott 300 magyar és horvát darabontja vett részt Batthyány, Nádasdy és Erdődy grófok parancsnoksága alatt, Kilimáni András kanizsai és Glubicsek János kaproncai alkapitányok gyalogosai által támogatva.⁷ Bajcsa pusztulása Balogh szerint Kanizsa 1600. évi török elfoglalásához kapcsolódik.⁸ Ennek a történetnek az idézését azért tartom fontosnak, hogy a későbbiekben a történések figyelemmel kísérése közben láthassuk, hogy Balogh hogyan színesíti, keveri a valós adatokat a kitalációkkal, hogy végezetül annak valóságtartalmának kibogozása a szakember számára is nagy feladatot jelent. Főleg mivel Balogh János semmiféle jegyzetelést nem alkalmaz. Sajnálatos, hogy a nagy mesélő anyagának kritika nélküli átvétele napjainkig hat.⁹

1917-ben Halis István a századelő kanizsai helytörténetírásának jeles alakja foglalkozik Bajcsával.¹⁰

A következőkben már részben hivatkozott adatok Bajcsára vonatkozóan Takács Sándornak a török korszak egyik legkiválóbb ismerőjének, a neves művelődéstörténésznek a munkáiban fordulnak elő utalásszerűen. Takács – aki ismerte a grazi levéltár Militaria gyűjteményét, és utal arra is, hogy itt vannak az építésre és a

felszerelésre vonatkozó iratok – úgy vélekedett, hogy a várat Zrínyi György építette.¹¹

Mindenesetre egyértelmű, hogy a magyar történetírást nem nagyon foglalkoztatta a bajcsai vár története. A 10 kötetes Magyarország történet 3. része szót sem ejt róla.¹²

Pedig ennek megjelenésekor már ismert volt Franz Otto Roth grazi levéltárosnak a „Bajcsavár kiépítése és berendezése” (1578) című tanulmánya.¹³ Az ő anyagának a felhasználásával sikerült végül is a Nagykanizsa monográfiája I. kötetében a Bajcsa kérdést tisztázni.

A kanizsai várban 1572-ben megkezdett építkezések helyzetét 1575-ben kelt leírás alapján katasztrófálisnak lehet megítélni. Az 1577. évi löportorony robbanás után ez a helyzet még vigasztalanabbá vált. A stájer rendek már az 1575-ös brucki országgyűlésen megállapították, hogy a török északról és délről is képes megkerülni Kanizsát, sőt dél felé a Mura vonala mellett újabb erődvonallal kiépítése lenne szükséges. 1577-ben a törökök folyamatos támadásai a stájer határvidék ellen, továbbá a Zrínyi Györggyel folyó egyezkedések után, valamint a bécsi haditanácsban elfogadott új védelmi koncepció egyaránt lehetővé tette, hogy a stájer rendek egy közvetlenül általuk fenntartott védelmi szakasz felállítására mellett döntsenek, amely a Kanizsától a Muráig húzódó szakaszt jelentette.

A stájer határok védelmében a tanácskozók 1578 elején Veit von Halegg véleményét meghallgatva, Kielmann kanizsai főkapitánnyal való egyeztetés után úgy vélték, hogy erősségeket kell építeni a Kanizsa alatti határszakaszon, jelentősebb őrséget kell állomásoztatni a Bánfiak lenti és alsólendvai váraiban, valamint Szécsiszigeten. Gyakorlatilag egy kétlépcsős védelmi vonal tervét fogalmazták meg.

Ernő (Ernst) főhercegnek akinek a magyar határvédelem volt a hatásköre ezzel párhuzamosan a Kanizsa feletti vidék megerősítése érdekében kellett intézkednie. Míg Kielmann Nagyrécsén és Galambokon szeretett volna új erődöket építeni, addig a stájerok az újudvari átkelő megépítése mellett kardoskodtak, és végül is az ő felfogásuk győzedelmeskedett.¹⁴ 1578 tavaszán hosszas veszekedés után – amely elsősorban a magyar főurak teljesen más típusú felfogásának letörését jelentette – a stájerok jelentős mennyiségű munkásnak a határszakaszra való szállításának szervezésébe fogtak, és megkezdődtek az építkezései is, melynek fő pontja egy nagyméretű erődítménynek Bajcsavárnak a megépítése volt. Ezzel párhuzamosan nagyszámú favágóval megkezdték a mocsarat kísérő erdők, partok „gyepűsítését”, azaz az erdőkben a fák összeborogatásával a nyiladékok átjárók járhatatlanná tételét, a mocsáron átvezető utak megsemmisítését.

Az építkezési munkák áprilisban kezdődtek el, miután a magyar főurak csapatai a megegyezés értelmében katonai biztosítást adtak a munkálatokhoz. A stájer

munkások között nagy volt az aggodalom, rendszeresek voltak a dezertálások. Augusztusban 4 ágyú leküldésére javasolták az aggodalmak leküzdésére. Ezek az aggodalmak jogosak is voltak, mert a török észlelve az építkezést augusztusban megerősítette a közeli várak őrségét, és szeptember elejétől támadásokba is kezdtek. Ugyanezen időtáj az építkezések felgyorsítására nagyszámú „sáncmunkás” érkezett katonai kísérettel Bajcsára. A „gyepűsítési” munkálatok Kanizsától délre jól haladtak, így a törökök úgy döntöttek, hogy Kanizsától északra a mai Korpavárnál – a tervezett újudvari erődnél – kelnek át az építkezés megtámadására. Csakhogy kémeik nem álltak a helyzet magaslatán, nem tudták, hogy Batthyány és Nádasdy csapatai itt állomásoznak, így a támadók szeptember 18-án este beléjük botlottak. A kibontakozó csatába a kanizsai és a bajcsai véderő is bekapcsolódott így a török csúfos vereséget szenvedett.

1578 szeptemberében a bajcsai várat félig késznek mondták.

A késő őszi, a télelő a várat befejezetlen állapotban találta és Herkovich az épülő vár ideiglenes kapitánya katasztrófális helyzetről számol be. Már ekkor jelentkeznek azok a problémák, melyek végül is Bajcsa számára végzetesnek bizonyultak, a homokra való építkezés következtében a „kaputól az északi rondelláig az árok beomlik.

Az építkezés novemberben sincs befejezve ennek ellenére november 9-én a várat átadják a főkapitánnyá kinevezett Zrínyi Györgynek, aki 200 lovassal állt ki, a vár őrségéhez tartozik még 192 német gyalog. 10-én elbocsátották Hanns Herkovich háromszáz haramiáját, akiket Zrínyi azonnal újra felfogadott, ezek kétharmada Bajcsán maradt. Tehát a várőrség létszáma 600 fő körül alakult. A november 11-én befejeződött átadás után Zrínyi Malakóczy Miklós bízta meg Bajcsa és Keresztur kapitányi tiszttel, és kötelezte magát hogy a kerítés építését befejezi. Az átadás során megállapítódott, hogy a tágasra tervezett vár már ekkor kicsinek bizonyult ennyi nép számára, a belsejében lévő gabonatarló gendaház befedetlen, a katonák szállásai szalmával fedettek, az őrsobák a falakon nincsenek készen...

Emellett folytak a tárgyalások újabb erődítmények építéséről is. A két már álló vár Bajcsa és Keresztur mellett további két vár, valamint Molnári kiépítése a cél.

Bajcsa várának állaga végig problematikus maradt Zrínyi György 1587-től egyre inkább sürgeti a főerőd áthelyezését Bajcsavárról Keresztúrra. 1589-ben Károly, főherceg kijelenti, hogy Bajcsavár tovább nem állhat, hadnép nem tud benne állomásozni. Attól tartanak, hogy a vár nem bírja már ki a telet.

A gyors építkezés és a hely rossz kiválasztása következtében Bajcsa jelentőségét veszti, visszaminősítik egyszerű őrházzá, a szomszédos Fityeháza szintjére. A Roth által publikált utolsó adat a bajcsai várról arról szól, hogy itt jobb talajon egy új torony építését tervezik, de

ez a dokumentum alapján 1592-ben még csak papíron létezett. Takáts Sándor azonban ismer egy olyan levelet, melyben 1594-ben Zrínyi György a bajcsai főlegény fizetését sürgette.

A feltárásokat a bányát üzemeltető Drávakavics KFT és a Nagykanizsai Alkotmány MGTSZ segítségével 1995 májusában kezdtük meg. Az ásítás első szakaszában feltártuk az erődítmény északi oldalán a várfalak alapjait. Előkerül az északnyugati olaszbástya északi homloksíkja, a keleti szárnya, az északi oldali kötőgát (cortina) a teljes hosszúságában egészen a északkeleti bástya nyugati szárnyáig. A feltárás során megállapítható volt, hogy az erődítmény úgy épült, hogy a homokdomb oldalából valószínűleg kivágták a vár kontúrját, és a 80°-os rézsűt a mai kisméretű téglához megközelítő méretű égetett agyagtéglákkal átlag 100–120 cm szélességű támfalakkal kifalazták. A feltárás során előkerül alapfalak egy része készült csak szabályosan habarcsba rakva, jelentős szakaszokon egyszerűen a téglákat agyaggal ragasztották össze. A feltárás néhány helyén megfigyelhető volt, hogy a falak közvetlenül az egykori felszín síkjában a belső nyomás következtében kifelé buktak. Megtaláltuk az egykori kapu helyét is, amely az északnyugati bástya mellett volt, és az árkon átvezető híd alapjai is előkerültek. A kapu Kanizsa irányába nézett, ami természetes volt, hiszen a vár építése idején a Kanizsával való közvetlen együttműködés volt a cél.

A vár nyugati oldalán folytatott feltárásaink során csupán a várarok vonalának egy részét tudtuk megfigyelni. Ezen oldalt a vár területének művelése, elsősorban a szőlőművelés során nagymértékben letermelték, és a szőlő alá forgatás során a falak alapjait is kitermelték.

Roth munkájából nem derült ki, hogy Bajcsa védőfalai téglából voltak, sőt bizonyos utalásai a palánképítést sejtették. Most már tudjuk, hogy a nagymennyiségű vályogszállítás amelyekről adatokat közöl nem a palánkok sározásához kellett, hanem a tégláégetés alapanyagát jelentette. Jelenleg úgy vélem, hogy a vályogból a téglát, amely feltűnően gyenge minőségű, rosszul égetett volt, itt a helyszínen készítették.

A vár belsejében végett munkánk során egyértelművé vált, hogy a vár területén belül eredetileg két lapos plató volt, egy magasabb a keleti, mocsár felőli oldalon és egy alacsonyabb a nyugati oldalon, melyek között jelentősebb szintkülönbség volt.

A feltárás során elsősorban az alsó szinten folytak a munkálataink, valamint két szondát nyitottunk az délkeleti és az északkeleti bástyák térségében. Összességében mintegy a vár területének egyharmadáról vannak régészeti ismereteink.

Az ideszállított tárgyakról. a stájer tartományi levéltár részletes listákat őrzött meg. Ezekben lapátokat, falkulcsokat, korsókat, edényeket, az urak ivópoharait, főzőkanalakat, evőkanalat, reszelőt, lenzsákat, azok különféle tartalmát, mazsolás hordókat, szárított és füstölt

húst, borsót, lencsét, káposztát, répát fokhagymát és hagymát, tojást, sajtot, tyúkokat és libákat. az urak részére szánt galambokat, sőt és más fűszereket, borókat, többnyire túlérett borból készült – ecetet, de lámpásokat, emelőrudakat, viharlámpákat, gyertyákat, tábori asztalokat és székeket, kapcsok lapátok, fűrészek köszörűkő, sátorlapokat, köteleket, pányvákat és hevedereket, szögeket, csavarokat, ruhaanyagot, ponyvát, ... stb. Szó esik az itteni szabórol, akinek a sátrát a szél szétszaggatta. Tudunk a munkálatok során elveszett szerszámokról, az itteni kovácsműhelyről.¹⁵ Vagyis a várépítésnek és a tábori életnek egy mindaddig hihetetlen gazdagságú, a művelődéstörténet, hadtörténet, gazdaságtörténet számára használható tárháza bukkant fel Bajcsa kapcsán a levéltári anyagban.

És a régész az, aki elő tudja hozni a föld alól az anyagi valóságot, vagyis inkább az anyagi valóságnak azt a töredékét, amely étellel, kézzelfogható valósággal tölti meg az elsárgult papírokon olvashatókat. Bár a felszíni rétegek megsemmisültek a nagyszámú szemétdödő – melyből több mint 90-et tártunk fel – megőrizte számunkra az ideszállított, megsérült anyag töredékét. Találtunk cölöplyukakat, melyek gerendaépítményhez tartoztak, gödröket, melyek téli időszakban putriként szolgálhattak, tároló vermeket és megtaláltuk a pékség kemencéjének alapjait is.

A leletanyag zöme, mely a gödrökből származott a katonák pazarlására, felelőtlenségére is utal. Eldobott, még bizonyosan használható eszközök, de tűzben égett szerszámok, és viszonylag nagyszámú pénz – döntően magyar veretek – került elő, elsősorban az építés éveiből. Hatalmas mennyiséget tesz ki az állatcsont is. Az „urak” életmódjára a bajcsai várban az előkerült olasz majolikaedények, műves üvegtárgyak mellett a nagyszámú osztrigahéj is utal. Mindez mutatja, hogy legalábbis az építés idején az anyaország megpróbált a legnagyobb mértékben gondoskodni a veszélyeztetett végeken helytálló fiairól.

Beszámolom a bajcsai ásításokról a feltárás adott stádiumában csak előzetes jelentésnek tekinthető. Így bizonyos dolgokra csak utalásokat tettem, bizonyos még nagyon nyitott kérdésekről a feltárás jelen szakaszában még nem is érdemes szólni. Előreláthatóan, még két-három év szükséges a feltárások befejezéséig. A hatalmas mennyiségű leletanyag restaurálása folyamatban van, a feldolgozás épen csak elkezdődött. A vár írott anyagának feltárásától – melyet az osztrák kollégák végeznek – és a régészeti anyagtól egyaránt nagyon sokat várhatunk. Egy rövid időszak – kb. 15 év – jól datálható régészeti anyaga van a kezünkben, a 16. század végének stájer, észak-itáliai, horvát és magyar tárgyi anyag összehasonlítására lesz lehetőség. A Bajcsán végzett munka egyben szép példája lehet a szomszédos országok közötti tudományos együttműködésnek.

Jegyzetek:

- ¹ Zala megye földrajzi neve. Zalaegerszeg, 1960. Bajcsa
- ² A terepbejárásokat Vándor László és Horváth László végezte.
- ³ Horváth L. szíves szóbeli közlése.
- ⁴ Csánki Deszö: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. k. Bp., 1897.; Holub József: Zala megye története III. A községek története. Pécs, 1933. (kézirata zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattárában)
- ⁵ Vándor László: Nagykanizsa története a honfoglalástól a török alóli felszabadulásáig. In: Nagykanizsa monográfiája I. Nagykanizsa, 1994.270.
- ⁶ Az ásátás vezetője Vándor László (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, munkatársa Kovács Gyöngyi (MTA Régészeti Intézete, Budapest)
- ⁷ Balogh János: Nagy-Kanizsa város és vidékének hadtörténelmi múltja. Nagy-Kanizsa 1897, 89–92.
- ⁸ Balogh J. i.m. 112.
- ⁹ V. Molnár László: Kanizsa vára. Budapest, 1987.
- ¹⁰ Halis István: Eltűnt falvak és elpusztított várak Kanizsa környékén. In.: Zalai krónika. Ötödik füzet. Nagykanizsa, 1917.
- ¹¹ Takáts Sándor: A Zrínyiek magyarsága. In.: Magyar küzdelmek. H. és é.n. 50. Uő. Stájerország magyar huszárai. In: Emlékezzünk eleinkről H. és é.n. 254–255.
- ¹² Magyarország története tíz kötetben. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. 3/1–2. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1985.
- ¹³ Roth, Franz Otto: „Wihitsch” und „Weitschawar”. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark LXI. Graz 1970.151–214. A későbbiekben a történelmi adatok ezen tanulmányból vannak.
- ¹⁴ Ez a mai Korpavárral azonos. Vándor i.m. 344.
- ¹⁵ Roth i.m. alapján.